

לגרום לנזק כלכלי כבד, מוטב להשקיע מאמץ במניעת התקלות מראש או לפחות בצמצומן למינימום. בעבר, מתאר סנג'רו, תורת הבטיחות המקובלת בתעופה הצבאית הייתה "טוס-תקן-טוס". כלומר, לאחר שהתרחשה תאונה היו מקרקעים את כל המטוסים מאותו סוג, מתקנים את התקלה בכולם וממשיכים לטוס. השיטה הפכה ליקרה, ותחתיה אומצה השיטה של "זהה-נתח-שלוט", שבבסיסה מונחת השאיפה להגיע לבטיחות מלאה ככל האפשר כבר מהשימוש הראשון. במערכת המשפט הפלילי, הוא טוען, אין מנגנון בטיחות אפילו ברמת "טוס-תקן-טוס". סטנדרט "הספק הסביר" הוא אמורפי למדי ואינו בגדר מנגנון מעשי; אפשרויות הערעור על קביעות עובדתיות קלושות; והטיות קוגניטיביות, פרקטיקות חקירה בעייתיות, פרוצדורות המעדיפות יעילות על פני מיצוי חקר האמת, וקושי של המערכת להפיק לקחים מתקלות – מביאות למציאות שבה אנשים חפים מפשע מורשעים בפלילים.

שיטות הבטיחות המתקדמות כוללות למידה מתמדת לשם זיהוי ובקרה של סיכונים, לרבות חובה לדווח על תאונות ועל כמעט תאונות. ישנם מקרים שבהם רק במזל הכשל לא הסתיים בתאונה. גם תקריות שכאלה צריכות להיות מטופלות, כדי למנוע מקרה עתידי ופחות ממזל שבו הכשל יסתיים בתאונה. כשמתוס מתרסק או גשר קורס מדובר בתאונה גלויה, אך במשפט הפלילי התאונות הן בדרך כלל נסתרות. המקרים שבהם מתגלה בריעבד כי הרשעה מסיימת הייתה הרשעת שווא הם רק קצה הקרחון. קשה מאוד לזהות את הרשעות השווא, בשל מה שסנג'רו מכנה "עקרון התאונות הנסתרות של המשפט הפלילי". ההנחה האופטימית הרווחת אך נטולת הביסוס היא שאם ההליך הסתיים בהרשעה – ההרשעה נכונה. באופן זה המערכת מקבלת משוב מוגבל ביותר על שיעור הטעויות והכשלים המוקנים בהליך, דבר שפוגע ביכולת ללמוד מטעויות ולמנוע אותן בעתיד.

כל אחד משלבי ההליך הפלילי – החקירה, המשפט, הענישה – צופן סיכונים משמעותיים שתוצאתם יכולה להיות הרשעת חפים מפשע. סנג'רו מפרק כל אחד מהדברים שלבים הללו לגורמי סיכון שונים. החלק העוסק בראיות מתמקד בראיות מדעיות, הודאות של חשודים ועדויות ראיות. סנג'רו סוקר מחקרים עדכניים ומראה כי אפילו ביחס לראיות מדעיות עם מוניטין גבוה, כמו די-אן-איי או טביעת אצבע, קיים פוטנציאל משמעותי להרשעת שווא. קל וחומר כאשר מדובר ב"מדע זבל", כמו השוואות טביעות שיניים או נעליים – תחומים שאינם מבוססים על מחקר מדעי שיטתי ומבוסס נתונים סטטיסטיים, שלא עמדו בביקורת עמיתים, שפותחו מלכתחילה לצורך פעולה נוחה פשעים, ושהמעבדות שעוסקות בהם הן משטריות או עובדות בצמידות עם המשטרה, תוך חשיפה לפרטים שיש בהם ליצור הטיהה כנגד חשודים.

בישראל מותר לשוטרים לשקר

ההודאה באשמה נחשבה בעבר ל"מלכת הראיות". כיום ידוע שיש אנשים המודים בפשעים שלא ביצעו, משלל מניעים ואינטרסים או בשל מאפיינים אישיותיים, תרבותיים ובריאותיים. בישראל אפשר להרשיע נאשם על סמך הודאה שנתן מחוץ לכותלי בית המשפט, וכדי לעשות זאת אפשר להסתפק בתמיכה ראייתית "קלה כנוצה". משכך, הסיכון שהודאה מפוקפקת תביא להרשעת שווא הוא משמעותי. סנג'רו מתאר כיצד החקירה המשטרית בישראל מתמקדת בגביית הודאות, כאשר המאמצים הניכרים כוללים לעיתים חקירה בעת שהחיד

מכון לאומי לבטיחות בפלילים

התנהלות לא הולמת של חוקרים ותובעים, הטיות קוגניטיביות, ובעיות בגביית הודאות ובטיב הראיות, גורמות להרשעות שווא בהיקף גדול יותר ממה שמקובל לשער. מחקר עומק קורא לבקרה ולתיקון המערכת / אורנה אליגון דר /

בטיחות שיפחיתו את הסיכון. ספר זה הוא המשך ישיר לכתובה קודמת של סנג'רו, ובכלל זה פרסומים רבים בכתבי עת משפטיים וספרו "הרשעת חפים מפשע בישראל ובעולם: גורמים ופתרונות", שפורסם בשנת 2014. באותה תקופה, לפני כעשור, הייתה מודעות פחותה לביעיות ההרשעה של חפים מפשע, ובספר הוקדש מאמץ רב לתיאור הגורמים לתופעה. הספר הנוכחי מציע פתרונות מעשיים, שיכולים להפוך את מערכת המשפט הישראלי לית לבטוחה יותר.

התאונות הנסתרות מן העין

בפרקי המבוא מצביע סנג'רו על תחומים מחוץ למערכת המשפט שבהם אומצו מנגנוני בטיחות שונים להתמודדות עם סכנות. מי הייתה רוצה לטוס בחברת תעופה שיש בה אחוז אחד של סיכון להתרסקות מטוס? מי היה רוצה ליטול תרופה שלא עברה בדיקות מדעיות מחמירות ואישור ממשלתי? מי יסכימו לנסוע על גשר שלא נבנה לפי סטנדרטים קפדניים למניעת קריסה? כאשר כשל במערכת עלול לחולל פגיעה קשה בחיים או בכריאות או

הרשעת אדם חף מפשע היא אסון. הפגיעה מתקיימת, בראש ובראשונה, במישור האישי. זוהי קטרופה רבת פנים הכוללת הוקעה חברתית, אובדן חירות במעצר ומאסר, הסטת החיים ממסלולם, פגיעה במשפחה ובעבודה, סבל ומצוקה נפשית הנגרמים בשל תנאי המאסר, ותחושה מכרסמת של חוסר אונים וחוסר צדק.

הרשעת חפים מפשע היא אסון גם לחברה. הפושע האמיתי ממשיך להלך חופשי, ומשאבים יקרים מוקדשים לענישה מיותרת. במצב שבו מערכות החקירה, התביעה והשיפוט מתקשות להכיר ולהתמודד עם הסיכון של הרשעת שווא, ואף מתייחסות אליו כאל רע הכרחי – החברה משלמת בסופו של דבר מחיר חברתי כבד בדמות דה לגיטימציה של הליכי החקירה, ההעמדה לדין והשיפוט. ספרו החדש של פרופ' בועז סנג'רו, "בטיחות מפני הרשעת חפים מפשע", מתמודד לעומק עם הסיכון של הרשעות שווא, ומכיל שני מסרים ברורים וחשובים: הוא מראה עד כמה הרשעת חפים מפשע היא תופעה קיימת בישראל ואיננה שולית כלל, ומציע לאמץ מנגנוני

בטיחות מפני הרשעת חפים מפשע
בוועד סנג'רו
נבו, 2023, 287 עמ'

פרופ' אורנה אליגון דר היא חברת סגל בבית הספר למשפטים של המכללה האקדמית ספר

כאב ההתפכחות

התנצלות המבקרת: ספריו של יחזקאל רחמים, "עכשיו הנסיעה" (2016), "דיו מרחקים" (2018) ו"שמיים שלמים" (2023), הגיעו אלי בשעתם אך אני חטאתי בחטא האורב לקוראת שירה: החמצתי אותם. לא בגלל היעדר התפעלות מהמוזיקליות ויפי הלשון – לרחמים יש שפה זוהרת ביופייה – אלא בשל אי הבנה כלפי מה שניסתה לדובב. עכשיו, בצאת ספר שיריו השלישי, מושלמת טרילוגיית המרחקים שלו, הנקראת כחטיבה אחת שלמה.

רחמים מדובב את שפת המרחקים בהיותו נודד בעולם, עוברת ביוגרפית שהלכה והעמיקה בכתביו. ראשיתה בכאב שתי המולדות של שורשי אבותיו שני עקרו מבגדד, והמשכה בחייו שלו: כאברהם המקראי הוא מקיים את הציווי "לך לך", אלא שהוא ממשיך הרבה מעבר לגבולות הארץ המובטחת ונודד בעולם עד דרום אמריקה, שבה הוא חי בעשורים האחרונים. אך ללא הרף הוא שואל את עצמו: היכן היא המולדת? השאלה הזו העסיקה אותו ב"עכשיו הנסיעה", בהיותו חלק מתופעה רווחת בימינו של משוררים ישראלים החיים בגולה ועושים את העברית למולדתם.

אבל הגלות אינה בית, ורחמים נושא את המרחק ממולדתו ככאב נורא. ואף שהוא ממשיך לתאר את מסעו ב"דיו מרחקים", ספר זה מתאפיין בחרטה עמוקה וברגש הספק שמניע אותה; ולמרות ההיענות העמור קה ליפי ולפיתוי העולם (הבאים לידי ביטוי בחוכמה, חוויות ואהבת נשים) הוא בוחר ללא הרף את החיים שלא נחיו ואת שפת האם (במחזור שירים שובר לב על אימו). מתוך כך זהו ספרו המרובד ביותר מבחינה לשונית. שיכור מרחקים, מרחבים ואפשרות העולם, רחמים נושא גם את כאב ההתפכחות והאובדן.

מה שנותר מהביוגרפיה נקלף אל יסודות הנפש והשירה ב"שמיים שלמים". זהו ספרו הרחני ביותר של רחמים, הממשיך את מבט חשבון הנפש, אך הפעם הוא מגיע גם לפסגות רליגיוזיות בהיותו אפוף במבט פליאה בעולם. אותו מקום בעולם שהוא מבקש לעצמו ללא מנוח מתגלה גם כמקומו של עולם, כמרחב חזרה. החזרה הזו מלווה כתמיד בחזרה אל בית הילדות ואל הדורות הקודמים: כאמן שפה, רחמים משתמש בשפה היהודית כדי להראות כיצד אדם בורא את עצמו; גם אם ירחיק נדוד עד קצות העולם, לא יפסיק לשוחח עם שורשיו.

"שמיים שלמים" חותם את טרילוגיית השירה במסע השלמה עם המרחק וקבלת הפצע; מה שמתחיל כמסע ונמשך כמסה על נפש האדם, חייו, החמצה והצמיחה.

בפגנוך בפגנוכו הדברים - / מוקע. אני. גלות. לא רק של / מרחקים. לא רק של לך - / לך פשוט:

תעוּף, / שתוק, הכי מוקע, הכי רחוק / מבית אבינו. // הבית הקלוש שעוד / עמד, רחוק כל כך, כל כך רחוק. / הרוח לא מובן ומעריך / אפלו באחים. או / במיחד, בעצם. // קירות האהל העץ גום / מלעריס בבוז / סתום. צללי זָהב ואפר / מרצדים - / קרעי קירות. // ועוד מעט אלק / מאד. באין רצפה, / ודאי יקל עלי / לעוף. צפור קזאת / מוטב הרי להיות / באין קירות

טרילוגיית המרחקים יחזקאל רחמים פרדס תשפ"ד

ל נציגות מהמטרה, התביעה, הסניגוריה והאקורמיה. זהו צעד חשוב, וההשתתפות של גורמי מערכת המשפט מעידה על נכונות לתיקון עצמי, אך ראוי שהדבר ייעשה במסגרת לאומית, שההשתתפות בו לא תהיה וולונטרית, ושלגוף זה תהיינה סמכויות של ממש ליצור המלצות בטיחות מחייבות.

פרשת הנער שנחשד בריגול

להבדיל ממצבי "כמעט תאונה" בתעופה או רפואה, כשמדובר במשפט הפלילי אפילו "כמעט תאונה" יכולה לגרום נזק קשה. רק לאחרונה התפרסמה פרשה שבמדי רכזה נער, תלמיד מצטיין בן 17, שנעקר מחייו ונעצר למשך שנה וחצי בחשד לעבירות ריגול חמור, בעקבות חשד שפרסם מידע מסווג (הפרשה נחשפה ב"הארץ" על ידי מיכאל האורטוב). בחקירתו טען הנער כמה פעמים כי הוא קיבל את הודיעות מקצין ונגד המשרתים בתפי קידי מודיעין בצה"ל, במטרה שיפרסמו. החוקרים בדקו את הטענה באופן שטחי, ושללו את דברי הנער לאחר שהצבא הכחיש קשר אליו.

הסנגורית ספרה כי כשהנער ניסה לפרט את הטיענות באוזני חוקריו, הם קטעו את דבריו ועברו לנושא אחר. במשך חודשים ארוכים סירבה הפרקליטות לתת לסנגוריו את מכשיר הטלפון שלו, שהוחזק עם מעצרו. עם מסירת המכשיר נמצאה בו תכתובת שאישרה את טענות הנער. התברר שאכן כמה אנשי מודיעין היו בקשר עם הנער, באישורו של קצין בכיר בצה"ל, תת-אלוף רומן גופמן, אשר יום הקמת צוות שמטרתו מבצעי השפעה ברשת. מידע זה היה גלוי לאגף המודיעין, אך לא הועבר לפרקליטות. רק משהציגה הסנגורית את החומר בפני הפרקליטות, הוחלט למשוך את כתב האישום.

האם אפשר לומר שמשום שהתיק לא הסתיים בה רשעת שווא לא הייתה כאן תאונה חמורה? יש כאן נער שנכלא במעצר ארוך, חלקו בבידוד, ולאחר הגשת כתב האישום שהה במעצר בית בתנאים מחמירים, כולל איווק אלקטרוני ואיסור על שימוש באמצעי תקשורת או מפגש עם אנשים. אין שום סיבה לחוש שמערכת הצדק עברה בהצלחה רק משום שבסופו של דבר הוא לא הורשע. חייו של נער צעיר, מוכשר ומבטיח, נרמסו. מפחיד לחשוב כיצד היה המשפט מסתיים אלמלא נמסר מכשיר הטלפון לסנגורים בסופו של דבר.

לו היו מאומצים מנגנוני בטיחות כהצעת סנגוריו, לא היינו מגיעים למצב זה. בשלב החקירה היו מאפי שרים לנער לפרט את הגנתו ובוחרים בצינורות את קו ההגנה שלו. מהפרקליטות אפשר היה לצפות לערוך בקרה על פעולות החוקרים, ובוודאי שלא תעוכב מסי רת החומר שיכול היה לתמוך בהגנה. לא רק שהפגני עה בנער לא נמנעה, אין גם מנגנון של לימוד לקחים שימנע חזרה על הטעויות במקרים הבאים. פרשיות כאלה יוצרות חוסר אמון ציבורי כלפי מערכות החקיי רה והתביעה. אימוץ מנגנוני בטיחות ונכונות להפיק לקחים עשויים להעניק לגיטימציה למערכת איכפת החוק והמשפט.

הספר, שסגנונו הנגיש הופך אותו מתאים גם לקהל הרחב וגם לקהילה המשפטית והאקדמית, הוא אוצר בלום של ידע. סנגורו נשען על שפע אסי מכתאות של מחקר מדעי ומשפטי ערכני ותיאורים רבים, רבים מדי, של מקרים מהארץ ומהעולם שני סתיימו בהרשעות שווא. נותר לקוות שעבודתו תיי פול על אוזניים קשובות. אם מחפשים מקום שדרורי שה בו רפורמה בדחיפות, הנה הוא. ●

שוד במעצר, מניעת שינה, שקרים לנחקר (בישראל מותר לשוטרים לשקר), שימוש במדוכבים וכן חקירה אגרסיי בית ב"שיטת ריד", המתנהלת תוך הפעלת לחץ בהתבסס על ההנחה שהנחקר משקר. שיטה זו, טוען סנגורו, יוצרת סיכון ממשי להודאות שווא.

בניגוד לכך, באנגליה נקוטה שיטת החקירה "פיס" (PEACE), המאפשרת לנחקר הזמנות הוגנות להציג עמדה, ואף מעודדת מסירת מידע מפורט על ידו. כאשר המשטרה מצליחה להשיג הודאה, כותב סנגורו, קיימת נטייה להינעל על קונספציה של אשמת החשוד, מה שמדי ביא לנטישת קווי חקירה אלטרנטיביים או חיפוש ראיות נוספות. גם זיהוי על ידי עד ראייה מועד לתקלות; ישנם מחקרים שלפיהם מדובר בגורם השכיח ביותר להרשעות שווא.

המחבר מצטט מחקרים והמלצות מדעיות לסטנדרטי טים הראויים לניהול מסדרי זיהוי משטרתיים, לצד המדיצות משלו. קצרה הידיעה מלאוכר את כולן. אוכיר רק את העדיפות למסדר זיהוי עוקב (כשבכל פעם מציגים לעד אדם אחד) על פני מסדר זיהוי סימולטני, עדיפות למסדר זיהוי חי על פני מסדר תמונות, מסדר זיהוי ב"סמיות כפולה", כאשר גם העד וגם השוטרת, עורכת המסדר, לא יודעים מי החשוד, הנחיתת העד בטרם המדי סדר כי החשוד לא בהכרח נוכח, ותיעוד בהסרטה. מסדר הזיהוי הוא דוגמה לקושי המאפיין גם דרכי הוכחה נוספות – שהשימוש בהן מוביל רק לכיוון ההפלה אך לא לכיוון החפות. כך, אם החשוד יזוהה על ידי העד, הזיהוי ישמש כראיה מפלילה שניתן לבסס עליה הרשעה. ואולם אם העד לא יזוהה את החשוד במסדר, הדבר לא ישמש כאינדיקציה לחפות.

פרקים אחרים בספר דנים בהתנהגות בלתי הולמת של חוקרים ותובעים, בעסקאות טיעון ובהליכי בטיחות שלאחר הרשעה. חלק מהפרקטיקות הבעייתיות מוסברות בשיקולי יעילות. כך, למשל, המקום המרכזי שניתן להסדרי טיעון בשיטת המשפט הישראלית, או התערבות ערעורית מוגבלת מאוד בבדיקת עובדות (שטעות בקביעתן היא הבסיס לרוב הרשעות השווא). קשה לקבל כי יעילות היא ערך הגובר על איתור האמת; המערכת המשפטית שלנו אכן כורעת תחת הנטל, אך הפתרון לא צריך להיות כזה שפוגע בצדק.

ביחס לכל אחד מהסיכונים בונה סנגורו פרוטוקול בטיחות המיועד להפחיתם למינימום. פרוטוקול זה מפרט את אילוצי הבטיחות הנדרשים למניעת תקלות, וכולל מערכות פיקוח ושלטיה שיאכפו אותם. אחת המסקנות המרכזיות היא שאין להסתפק בראיה יחידה לצורך הרשעה. מסקנה זו נכונה גם ביחס לראיות המדעיות, לזיהוי על ידי עד ראייה ולהודאת חשוד. כדי שבית המשפט לא יהיה מוכה בסגוריים מאורה המסמא לכאורה של ההודאה, סנגורו מציע, וזאת בניגוד לנוסחה שאימצה הפסיקה הישראלית, כי דווקא כשהערכת השופטת היא שההודאה חזקה, היינו כשמשקלה מכריע בתיק, חשוב מאוד שתהיה ראיית סיוע חיצונית.

סנגורו קורא להקמת מכון לאומי לבטיחות במשפט הפלילי, בדומה למכוני בטיחות הקיימים בתחומי התעופה, הרפואה, המזון ועוד. מכון זה, שיוקצו לו משאבים וסמכויות, יפעל לפיתוח ויישום מערכת בטיחות שתסייע להפחית את תופעת הרשעות השווא. המכון יוסמך לאסוף נתונים, לקדם מודעות, להכשיר את כל העוסקים בתחום הפלילי ולקבוע סטנדרטים מחייבים לעבודתם. המחבר כבר הקים צוות לניתוח תקריות בטיחות, שבי שלב זה פועל באקדמיה (במכללת הגליל המערבי) וכר